

KAVALALI MEHMET ALİ PAŞA'NIN (1770-1849) SOSYAL POLİTİKALARI; MISIR VE DİĞER OSMANLI EYALETLERİNDEKİ ETKİSİ

Sebahattin SAMUR
Prof. Dr., Erciyes Ü. İlahiyat F.
samurs@erciyes.edu.tr

Kavala'da doğan Mehmet Ali genç yaşta askerliğe intisap etmiş (1787) , mesleğinde gösterdiği başarı dolayısıyla da Kavala Çorbacısı'nın dikkatini çekmişti. Bu şehirde evlenerek çocuklarıyla mütevazı bir hayatı sürdüren Mehmet Ali'nin dünyası, Fransızların Mısır'ı işgaliyle gelişen olaylardan sonra tamamen değişti. Kavala'dan gönderilen askerlerle Mısır'a ayak basan Mehmet Ali (1801) , gösterdiği başarı dolayısıyla o yıl içinde Mısır valisi Hüsrev Paşa tarafından binbaşılığa yükseltildi.

Fransızların terkedip gittikleri Mısır, o yıllarda bir tür iç savaş yaşıyordu. Mehmet Ali keskin zekası ve çelik iradesiyle türlü entrikalar çevirerek güçlü rakiplerini bir bir eleyip sonunda Bâbı Âli'nin kendisine verdiği Paşa sıfatıyla Mısır'ın hâkimi oldu (1805). Ancak Mısır'da işlerin yoluna girmesi için yapılacak daha çok şey vardı. Özellikle İngilizlerin ve Fransızların tahrikleriyle zaman zaman iyice alevlenen iç çatışmalar, mahalli yöneticilerin, bilhassa kölemenlerin imtiyazlarından vazgeçmek bir yana bunları artırma girişimleri ve askerler arasındaki rekabetler Mehmet Ali'nin Mısır'da esaslı bir düzen kurmasına izin vermiyordu. Ancak zaman onun lehine işledi. İskenderiye üzerine yapılan İngiliz saldırısının kesin bir başarıyla savuşturulması (1807) Mehmet Ali'yi Mısır halkının gözünde ve Bâbı Âli'nin yanında daha itibarlı hale getirirken, kendisinden önce, Kahire'deki Mısır Paşaları yerine Kaptan Paşalar tarafından idare edilen İskenderiye ve Reşid'i onun yönetimine verdi¹.

¹. Muhammed Hanefi Kutluoğlu, Kavalalı Mehmed Ali Paşa, *DİA*, Ankara 2002, XXV, 62-63

Mehmet Ali Paşa bundan sonra esaslı bir ıslah çalışmasına başladı. Dışarıdan yöneltilen saldırılara karşı koyabilmek, içerideki güç merkezlerine boyun eğdirebilmek için askere, asker için ise acil paraya ihtiyacı vardı. Bunun kaynağı ise vergiydi. Paşa toprak düzenini yeni baştan ele almaya teşebbüs etti. Zira mevcut toprak düzeni, vergi kaynağı olduğu kadar aynı zamanda kendisine boyun eğmeyen kölemen ocaklarının ve ulemanın da nüfuz kaynağıydı. Asırlardan beri timardan iltizama dönen ve denetimsizlikten dolayı işlemez hale gelen toprak düzenini ele aldı. İltizamları kaldırarak veya kendi onayına tabi hale getirerek bir anlamda tek mültezim kendisi oldu. Çeşitli sebeplerle vakfedilen, gelirleri ulema ve meşâyih tarafından kullanılan vakıf arazilerinin gelirlerine de el koydu. Bu durum onun yerini bütün muhaliflerine karşı perçinledi².

Ülkenin en büyük çiftçisi olan M. Ali Paşa, tarımı yeni üretim teknikleri ve imkânlarıyla destekleyerek hem çeşitlendirdi hem de üretimi artırdı. Pamuk, tütün, pirinç, kenevir ve daha birçok sanayi bitkisinin üretimini desteklerken, ipek üretimi ve ipekli dokuma sanayisini, şeker kamışı ve şeker üretimini destekledi. Sağlanan istikrar ve açılan kanallarla zirai üretim eski yıllarla kıyaslanmayacak ölçüde arttı.

Mehmet Ali Paşa, ticareti de ele alarak ülkenin en büyük tüccarı oldu. Buğday ticareti ve at satışından büyük kârlar elde etti. Yurt dışında ticari temsilcilikler açtı. Bütün bunları yaparken de merkezi hükümetten izin almaya gerek görmeksizin, bağımsız bir yönetici gibi karar verdi. Çünkü bu sıralarda devletin merkezinde İstanbul'da da en az Kahire'deki kadar karışıklıklar oluyordu. İstanbul'un bu durumu, dış tehditlere karşı M. Ali'ye sağladığı himaye görevinde zaaf meydana getiriyorsa da onun elini tamamen serbest bırakıyordu.

Bu sıralarda Arabistan Yarımadası'nda ortaya çıkan Vehhâbi hareketi Hicaz'ı ele geçirmiş, Hacıların Mekke'ye ulaşmalarına engel oldukları gibi Şam, Halep ve Basra'yı da tehdit etmeye başlamıştı. Bâbı Âli bu meseleyi halletme görevini M. Ali'ye verdi. Paşa bu sorumluluğu alma konusunda gönülsüz davrandıysa da sonunda, hazırlıklarını tamamlayarak harekete geçti. 1 Mart 1811 tarihinde Hicaz seferine çıkacak ordunun komutasına atadığı, Cidde valisi, oğlu Tosun Paşa'nın şerefine bir davet verdi.

Kahire kalesinde düzenlenen bu davet M. Ali Paşa'ya dışlı rakipleri olan Kölemen beylerini yok etme fırsatını sağladı. Bu olaydan sonra kalan diğer kölemenler de

² Geniş bilgi ve tartışmalar için bak. Gilbert Sinoue, (Çev. Ali Cevat Akkoyunlu), *Kavalalı Mehmed Ali Paşa Son Firavun*, İstanbul 1999, s. 105-110.

ya öldürüldü veya bir biçimde denetim altına alındı. Hicaz seferi birçok sıkıntısına rağmen Paşa'ya başka fırsatlar da tanıdı. O ordunun ihtiyaçlarını karşılamak için silah ve mühimmat üretimine hız verdi. İstanbul'a büyük bakır kazanlar ısmarladı. Bulak'ta bir tersane kurarak Anadolu'dan getirttiği tomrukları işlemeye başladı. Süveyş'te malzeme ve erzak için depolar inşa ettirdi. Şüphesiz böyle bir gerekçesi olmasaydı Bâbî Âli bunu engellemek isterdi. Hicaz seferi ordu için aynı zamanda bir eğitim alanı olurken, Paşa'nın kendisini rahatsız eden *başbozruk* birliklerinden kurtulmasına da vesile oldu. Bütün bunlardan daha önemlisi Mekke ve Medine Vehhâbilerden kurtarıldı (1812) ve bu başarısı nedeniyle Paşa'ya gazilik unvanı verildi. Artık M. Ali Paşa unvanların en şerefliyle taçlanmış, Müslümanlara hac yolunu açmış, İngilizlere karşı zafer kazanmış, Mısır'ı ayağa kaldırmış büyük bir önder olarak alkışlanıyordu.

Hicaz ve Necit seferini tamamlayan M. Ali, tâbi olduğu Sultan'ın yapmaya çalıştığı gibi ordusunu *nizâm-ı cedîd* üzere yeniden teşkilatlandırmaya başladı (1819). Bir yandan Sudan'a ve Yukarı Nil Havzası'na müdahale ederken, diğer yandan modern bir ordu için gerekli yatırımlara teşebbüs etti. Bu yatırımlar yalnızca silah ve mühimmat alanında değildi. Aynı zamanda orduya komuta edecek subayları, hastalarını tedavi edecek tabipleri ve hayvanları için baytarları yetiştirmek amacıyla çeşitli okullar açtırdı. Bütün eğitim sistemini bu ihtiyaca cevap verebilecek şekilde düzenledi³.

M. Ali Paşa yeni ordusunu ve donanmasını Mora'da deneme imkânını buldu. Ordunun başarısı onun için gurur vericiydi. Ancak Navarin faciasından sonra (20 Ekim 1827) ortaya çıkan durum hiç de iç açıcı değildi. Paşa ile Sultan'ın arası hızla açıldı.

M. Ali Paşa'nın Fransa ile ilişkileri ve diğer Avrupa devletleriyle sürdürdüğü görüşmeler kuşkuları üzerinde toplarken, onun çeşitli bahanelerle, kendi devletinin yani Osmanlı Devleti'nin Rusya'ya karşı sürdürdüğü savaşa destek olmaması ipleri iyice gerdi. Paşa Mora seferindeki kayıplarına karşılık Suriye'yi istiyordu. Ancak isteklerine olumlu cevap verilmedi. O da bunun üzerine istediklerini zorla alma yolunu seçti. Ordusu, oğlu İbrahim Paşa'nın komutasında Suriye'ye yöneldi (2 Kasım 1831). Şartlar hem askeri açıdan hem de sosyal açıdan çok uygundu. Osmanlı devleti Rus harbinden yenik çıkmış ve henüz toparlanma imkânı bulamamıştı. Donanma Navarin'de yok edilmiş, ondan önce de merkez ordusunun bir kısmını kendi eliyle

³. Mustafa Nuri Paşa, (Sad. Neşet Çağatay), *Netâyıcı'l-Vukuât*, I-IV, Ankara 1980, III-IV, 265-267.

yok etmişti (1826). Avrupa kendi meseleleriyle uğraşmaktaydı. Fransa Cezayir'i işgale başlamıştı (14 Haziran 1830).

Sosyal şartlara gelince M. Ali Paşa daha önce Mısır'da çevirdiği entrikaların benzerlerini Suriye'deki paşalar arasında çevirerek onları birbirine düşürmüştü. Şam'da isyan çıkmasına sebep olmuş, en azından çıkan isyana destek olmuştu. Lübnan emiri Emir Beşir'le ittifak kurmuştu. M. Ali, gerek Suriye, gerekse Anadolu halkının gözünde Müslümanları düştükleri zillet hâlimden kurtaracak büyük bir liderdi. Hâlbuki Sultan Mahmut gâvurları taklit eden, halkının hiç de hoşuna gitmeyen ve askeri bir parti olan Yeniçeri Ocağı'ndan sağ kalanları karşısına almış bir padişahı.

Hicaz ve Necit'teki hakimiyetini devam ettirebilmek ve Mısır'ın savunmasını garantiye almak için Suriye M. Ali'ye lâzımdı. Buranın insan kaynaklarını ordusu, ormanlarını donanması için kullanmak istiyordu. Yalnız *Gazi* M. Ali, önce bir Müslüman, sonra bir Paşa olarak Cezayir'e yardım etmesi, orada Fransızlar'a karşı mücadele etmesi gerekirken bundan kaçınmıştı. Hâlbuki bunu yapsaydı hem Müslümanların gözünde yeri yükselir hem de bir kolu Yemen'deyken öteki kolu Kuzey Afrika'ya uzanabilirdi. Ama bu zor bir durumdu. Düşman zorluydu. Hâlbuki öteki yönde bütün şartlar hazırdı.

M. Ali Paşa'nın kuvvetleri önce savaş bahanesi olarak öne çıkarılan Abdullah Paşa'nın savunduğu Akka Kalesini kuşattılar. İbrahim Paşa, üzerine gönderilen Osmanlı kuvvetlerini sırasıyla Humus (Nisan 1832) , Belen (Temmuz 1832) ve Konya'da (Aralık 1832) yenerek Kütahya'ya kadar ilerledi ve orada durdu (Şubat 1833). Büyük devletlerin baskısı karşısında babasının da emriyle geri çekilerek Hata-yı kendisine karargâh olarak seçti. Bundan sonra Toros dağları ile Mısır arasında bulunan yerlerde babasının adına yeni bir idare kurmaya teşebbüs etti⁴.

İbrahim Paşa'nın yönetiminden bahsetmeden önce bu dikkat çekici başarısını neye borçlu olduğunu sorgulamak gerekir. Bu nokta, konuyla ilgilenen bütün araştırmacıların dikkatini çekmiş fakat bunların çoğu başarıyı, İbrahim Paşa'nın sevk ve idare kabiliyeti, kurmay heyetinin tecrübeli oluşuyla açıklamaya çalışmışlardır. Ancak bu yorumlar akla gelen bazı soruların cevabını verecek durumda değildir. Meselâ, İbrahim Paşa Konya üzerine 18000 kişiyle hareket ettiği hâlde daha sonra

⁴ Şinasi Altundağ, *Kavalalı Mehmet Ali Paşa İsyanı Mısır Meselesi 1831-1841*, Ankara 1988; Philip K. Hitti, (Çev. Salih Tuğ) , *Siyasi ve Kültürel İslam Tarihi*, I-IV, İstanbul 1981, IV, 1171 ve devamı.

askerlerinin sayısı Mısır'dan bir yardım gelmeksizin nasıl arttı? Gülek boğazını koruyan Osmanlı subayları niçin İbrahim'e katıldı? Halep Osmanlı ordusuna şehrin kapılarını kapadığı hâlde İbrahim'e niçin yardımcı oldu? İzmir ve Kayseri gibi İbrahim'in harekât noktasından çok uzakta olan iki şehir nasıl oluyor da ona tabi oluyorlar? Osmanlı donanması daha güçlü ve tecrübeli olmasına rağmen neden savaş boyunca M. Ali Paşanın donanmasına karşı hareketsiz kaldı?..⁵

Aslında soruların cevabı gayet açıktır. Daha önce de işaret ettiğimiz gibi Sultan II. Mahmut'un imajı ile onun âsi paşasının imajı karşı karşıya gelmiş ve Sultan Mahmut kaybetmiştir. Suriye ve Anadolu halkı askeriyle, sivilıyla M. Ali'nin temsilcisini desteklemişlerdir. M. Ali Paşa, Devletin Müslüman tebeasını etki altına almak maksadıyla, yukarıda sayılan, Mısır'ın gelişmesi, Hicaz'ın istikrar bulması gibi onların hoşuna gidecek hususlar hariç, başka yollara da başvurmuştur. Paşa, daha ilk yıllarından itibaren bizzat padişahın kendisi olmak üzere, yakınlarına, etkili devlet adamlarına ve diğer ileri gelenlere sürekli değerli hediyeler sunmuştur. Bundan başka hacca giden ulema, meşâyih ve eşrâfa ikramda bulunmuş, hediyeler vermiştir. Hatta bazılarını gizlice aylık ve yıllık ödenekler tahsis ederek onların gönlünü almaya ya da kendisine bağlamaya dikkat etmiştir⁶.

İbrahim Paşa, Suriye'de, Mısır'daki uygulamalara benzer bir yöntem izledi. Yeni idareyle tanışan Suriye halkının rüyadan uyanması, gerçekle yalan propagandayı ayırt etmesi çok sürmedi.

İbrahim Paşa'nın istikrarı sağlaması, zirai üretimi teşviki elbette ki tarım, ticaret ve diğer hususlarda olumlu sonuçlar doğurdu. Ancak üç noktada M. Ali Paşa'nın genel siyaseti ile halkının arzuları çatıştı:

Birinci nokta vergiler konusuydu. Vergiler hem miktar olarak eskiye göre çoğaltıldı hem de uygulanış biçimi zulme varan adaletsizliğe dönüştü. Mesela *şuna* adı verilen vergi bunlardan biridir. Çiftçiler ürettikleri mallardan, ordunun ihtiyaçlarını karşılamak üzere, hububat, zeytin ve zeytinyağı gibi maddeleri vermek zorunda idiler. Ancak istenilen miktar kadar önemli bir husus bu aynı malın bir de ordugâha teslimi meselesi idi. Bunun tabii sonucu olarak taşıma masrafları da mükellefe kalmaktaydı⁷. Meyvecilik teşvik edilmekte, fakat vergi, fidanın dikildiği

⁵ Kâmil Paşa, *Tarih-i Siyasi-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye*, İstanbul 1327, III, 132-133; Sebhattin Samur, *İbrahim Paşa Yönetimi Altında Suriye*, Kayseri, 1995, s. 36-38.

⁶ Daha geniş bilgi ve örnekler için bak. M. Nuri Paşa, III-IV, 268-269; 274, 278-279.

⁷ Şinasi Altundağ, "Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın Suriye'de Hakimiyeti Esnasında Tatbik Ettiği İdare

tarihten itibaren alınmaya başlanmakta idi. Dolayısıyla, bu da teşvikten ziyade engel teşkil etmekte idi⁸.

Bu vergiler arasında *ferde* adındaki vergi, miktarı kadar algılanış biçimiyle de halkın tepkisini çekmişti. Verginin kişi başına alınması ve mîrî vergi gibi herhangi bir şeyin, doğrudan karşılığı gözükmemesi Müslüman halk arasında cizye gibi telakki edildi. Bu nedenle Şamlı bir müellif şu notu düşmüştür:

“Müslümanlar bunu duyduklarında öteki her şeyden daha çok şaşırıldılar. Uzun ömürleri boyunca böyle şey görmemişlerdi. Ölüler gibi oldular”⁹.

Aile reisleri askere giden çocuklarının, ölen çocuklarının, hatta askerde ölenlerin bile vergilerini ödemeye mecbur tutuldular. Bir yerleşim biriminde, nüfus azalmışsa, verginin miktarı da azaltılması gerekirken azaltılmayıp, sanki bir şey olmamış gibi, oradakiler onu vermeye zorlandılar. Hâlbuki nüfus çoğaldığında vergi miktarı hemen yükseltilmekte idi¹⁰. Dayanışma yasası veya toplu sorumluluk yasası adıyla çıkarılan bir yasaya dayanan bu uygulama, yani eksik vergi verenlerin ya da hiç vermeyenlerin yükünün başkasına yüklenmesi, Mısır’da daha geniş ölçekli olarak uygulanmış ve beklenenin aksine üretimde ciddi düşüşe sebep olmuştur¹¹.

İkinci önemli nokta Müslim gayrimüslim ilişkileri konusunda idi. Bu mesele, aslında, Bâbî Âlî’nin yeni yeni hissettirmeye başladığı eğilime uygundu. Fakat İbrahim’in uygulamaları dikkat çekici ve aynı zamanda tahrir ediciydi. Genel siyaset olarak zimmî hukukunu tamamen değiştiren, eşitlik adına Hıristiyanları üstün ve imtiyazlı konuma getiren bir siyaset izlendi. Nimette daha fazla, külfette daha az diye özetleyebileceğimiz bu siyaset Müslüman halkı ciddi bir biçimde rencide etti¹². Şam’da Müslümanlar ile Hıristiyanların arası giderek açıldı. Sebep idarenin izlediği genel siyaset idi. Oluşturulan idari meclislere geleneklerin aksine Hıristiyan ve Yahudi üyeler atandı. Şam’da yabancı temsilciliklerin açılmasına ve bunların şehre büyük gösterilerle girmesine izin verildi. Osmanlı kuvvetleri yenilince Şam’da Hıristiyanlar güya zafer gösterileri düzenlediler. Mağluplar lanetlendi. Ancak Şamlılar lanetlenenlerin başkası değil kendileri olduğunu düşündüler. Karşı gösteri düzenleme ihtiyacı

Tarzi”, *Bellekten*, Cilt VIII, Nisan 1944, Sayı 30, sayfa 242.

⁸. Süleyman Ebu İzzettin, *İbrahim Bâşa fî Suriye*, Beyrut, 1929, s. 148-149.

⁹. *Müzekkirâtun Tarihîyetun an-Hamleti İbrahim Bâşa alâ Suriye li-Müellifin Mechûlin* (Tah. Ahmet Gassan Sabbânu) , Şam, 1981, s. 67-68.

¹⁰. Ebu İzzettin, s. 147.

¹¹. Sinoué, s. 196.

¹². Samur, s. 58-64.

duydular fakat bu gösteriler yetkililerce güç kullanılarak engellendi. Bölgenin mali yönetimini üstlenmek üzere Şam'a gelen Hanna Bahri görevine başladığında yerli Hıristiyanlar tebrik için onun ziyaretine geldiler. Ancak bunu öyle abarttılar ki, Şamlı Müslümanlar "Biz Selim Paşa'ya¹³ alay olsun diye Hanna Paşamız diyorduk Allah da bize gerçekten Hanna'yı yolladı." diyorlardı¹⁴.

Bütün bunlar yetmiyormuş gibi Şam'da, kuralsız bir biçimde herkesi sıkıntıya sokacak bir tarzda, asker toplanıyor fakat gayrimüslimler askere alınmıyordu. Onlara ilişilirse, her bahaneyle yabancı misyon temsilcileri hemen Hıristiyanların lehinde müdahalelerde bulunuyorlardı¹⁵. Anlatılan bu durum yalnızca Şam'a münhasır bir gelişme değildi. Aksine bölgedeki bütün yerleşim birimleri için benzer bir durumun söz konusu olduğunu tahmin edebiliriz.

M. Ali'nin Lübnan politikası ise belki de hiç kapanmayacak bir yara açtı. Onun Emir Beşir'e bağlı Hıristiyanları silahlandırması, bunları Müslümanlara karşı kullanması, Emir'in nüfuzunu Dürzilere karşı kötüye kullanması kısa sürede bu dağlık bölgeyi ateşe verdi¹⁶.

Üçüncü nokta ise zorunlu askerlik hizmeti ve silahların toplanması meselesi idi. Askere alınacak gençlerin ne kadar süre askerlik yapacaklarının belli olmaması, onlara verilecek ücretlerin ödenememesi, Hıristiyanların askere alınmaması ve asker toplama usulünün sıkıntı veren biçimi halkı bu konuda tavır almaya zorladı. İbrahim Paşa'nın, babasının emriyle, zorunlu askerlik uygulamasına geçebilmek için halkı silahsızlandırmaya teşebbüs etmesi birçok açıdan kendini güvende hissetmeyen ve silahlarını bıraktıklarında her şeylerini kaybedeceklerini düşünen bölge halkı tarafından tepkiyle karşılandı. Bu durum diğer haksız uygulamalar ve dışarıdan gelen tahriklerle birleşince bölgede bitmek bilmeyen isyanlar baş gösterdi¹⁷.

1840 yılına gelindiğinde durum M. Ali Paşa için son derece iç karartıcıydı. Mısır'daki muazzam teknik gelişmeye ve üretim artışına rağmen, gerek savaşlar gerekse izlenen tekeller ticaret anlayışı sonucunda Mısır halkı daha da fakirleşmişti.

¹³. Şam olayları ve Selim Mehmed Paş'nın öldürülmesi ile ilgili geniş bilgi için bak. Mustafa Bıyıklı, *Şam Vak'ası (1831) ve Sonuçları, Türkler*, (Yayı organize eden, Hasan Celal Güzel), XII, s. 730-740, 2002.

¹⁴. *Müzekkîrât*, s. 55-56, 59-60.

¹⁵. Aynı eser, s. 96-98.

¹⁶. Mihail ed-Dımaşki, *Tarihu Havâdisi's-Şam ve Lübnan (1782-1841)*, (Tah. Ahmed Gassan Sabanu), Şam, 1982, s. 149-150.

¹⁷. İsyenlarla ilgili geniş bilgi için bak. Samur, s. 78-88.

Çok can kaybetmişti. Paşa ve Sultanı açısından kazanç yok kayıpsa çoktu. II. Mahmut'un Yeniçeri Ocağı mensuplarına karşı izlediği sert siyaset, takip eden yıllarda ulema ve eşrafa karşı tavrı, özellikle de halkın hoşuna gitmediğini bile bile yaptığı şekli düzenlemeler onun valisine yenilmesine sebep olmuş; halkına dayanamayınca ezeli düşmanı Rusya Çarı'ndan yardım istemek zorunda kalmıştı. İngiliz desteğini temin için ise 1838 Ticaret Anlaşması¹⁸ gibi en ağır imtiyazları vermek zorunda kalmıştı. M. Ali Paşa ise İngilizlere ve Vehhabilere karşı kazandığı başarının verdiği imaj ve Mısır'da sağladığı gelişme sayesinde halkın gözünde öyle bir yere gelmişti ki, halk onu Moskoftan intikamlarını alacak, işgal altına düşen Kırım'ı kurtaracak bir önder olarak görüyorlardı. O ise, bu güvenle, kendisinden beklenen hedefleri gerçekleştirmek yerine kolaycılığı seçti. Fransa'yı memnun etmeyi ve onların desteklerini almayı, İngiltere'nin düşmanlığını üzerine çekmeden yola devam etmeyi halkının arzularına ve ideallerine tercih etti. Ancak korktuğu başına gelmekte gecikmedi. Hırsına yenilerek çıktığı Suriye seferi hemen her şeyini kaybetmesine sebep oldu ve onunla birlikte Anadolu ve Mısır insanı da çok şey kaybetti.

¹⁸. Geniş bilgi için bak. Mübahat S. Kütükoğlu, *Osmanlı-İngiliz İktisadi Münasebetleri (1580-1838)*, I, 1974.